
Cieszyn, 19 listopada 2019

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Sylwii Niemiec,
pt. *Uwarunkowania i patomechanizmy zachowań trudnych u adolescentów z głębszą*
niepełnosprawnością intelektualną,
przygotowanej pod kierunkiem naukowym Prof. UP dra hab. Piotra Majewicza
oraz promotor pomocniczej Dr Elżbiety Lubińskiej-Kościółek

Wprowadzenie

Tematyka przedłożonej do recenzji pracy wpisuje się w szeroko pojętą problematykę rozwoju, funkcjonowania i wychowania osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną. Podjęty problem zachowań trudnych tej grupy osób należy do zagadnień o znaczącej wadze praktycznej, w związku z tym w przeszłości był już wielokrotnie przedmiotem analiz na gruncie pedagogiki i psychologii, zwłaszcza w odniesieniu do dzieci i młodzieży. Niemniej jednak trudno uznać go za wyczerpany, ponadto zachodzące zmiany społeczne i edukacyjne generują nowe zadania w omawianym obszarze, a rozwój nauki sprzyja podejmowaniu kolejnych wyzwań badawczych służących weryfikowaniu uprzednio zebranej wiedzy, a także generowaniu nowatorskich koncepcji służących niwelowaniu omawianych zachowań.

Koncepcja badań została osadzona w paradygmacie pozytywistycznym, a projekt badawczy został zrealizowany przy użyciu metody sondażu diagnostycznego, w jej obrębie z wykorzystaniem technik pomiaru w postaci skal oraz obserwacji uczestniczącej.

Rozprawa posiada układ typowy dla prac o charakterze empirycznym. Na strukturę dysertacji składa się sześć rozdziałów. Całość została zawarta na 313 stronach.

Oceniając pracę najpierw odniosę się do kwestii ogólnych – wartości podjętego tematu oraz struktury dysertacji, w dalszej części skupię się na zagadnieniach szczegółowych.

1. Uwagi wstępne

Podstawowym zamierzeniem badawczym rozprawy jest określenie uwarunkowań nietypowych zachowań młodzieży z głębszą niepełnosprawnością intelektualną (s. 5). Tak określony cel (oraz ściśle z nim związany temat pracy) postrzegam jako jednocześnie interesujący poznawczo oraz ważny dla praktyki pedagogicznej. Włączeniu tych dwóch perspektyw dostrzegam pierwszy walor rozprawy. Kolejny – to próba globalnego i aktualnego oglądu zachowań trudnych w aspekcie interdyscyplinarnego podejścia uwzględniającego przede wszystkim wiedzę i narzędzia poznania typowe dla psychologii i pedagogiki, ale i incydentalnie obudowane wiedzą socjologiczną i kulturową. Dodać należy, że w przeszłości badania nad uwarunkowaniami i patomechanizmami zachowań trudnych u adolescentów z niepełnosprawnością intelektualną koncentrowały się na wycinkowym / wybiórczym traktowaniu zagadnienia. W przypadku przedłożonej do oceny rozprawy już na wstępie dostrzegam próbę wieloaspektowego i komplementarnego podejścia – co traktuję jako kolejną wartość dysertacji. Na uznanie zasługuje także wybór podmiotu badań w aspekcie wieku biologicznego – etapu dojrzewania, który postrzegany bywa jako czynnik eskalacji omawianych zachowań, ale jednocześnie związany jest z konceptualną trudnością prowadzenia badań i w efekcie złożonością samego projektu badawczego.

W związku z tym pozytywnie oceniam temat pracy oraz zamysł koncepcji badawczej. W mojej ocenie Doktorantka podjęła się realizacji projektu trudnego, ale oryginalnego i wartościowego poznawczo. Dostrzegam w nim także pożytek dla codziennej praktyki wychowawczej i opiekuńczej, szczególnie w zakresie wypracowania metod profilaktycznych oraz terapeutycznych niwelujących zachowania trudne osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną.

Rozprawa posiada logiczny układ. Dwa pierwsze rozdziały stanowią teoretyczny zarys pola badawczego, trzeci – opis koncepcji badawczej. W kolejnych rozdziałach Autorka zawarła prezentację i analizę zebranych danych oraz próby ich wyjaśniania. Rozdział szósty obejmuje podsumowanie, weryfikację modelu zachowań trudnych oraz implikacje dla praktyki.

Całość pracy zamykają zakończenie oraz bogata bibliografia (ss. 235-249) oraz obszerna prezentacja narzędzi badawczych.

2. Teoretyczne podstawy badań

W obrębie teoretycznych podstaw badań własnych Autorka wyróżniła dwa rozdziały. Pierwszy obejmuje przegląd oraz wyjaśnienia podstawowych pojęć stanowiących podstawy definiowania i rozumienia istoty zachowań trudnych, ich form, a także koncepcji (biologicznych i psychologiczno-społecznych) ujmujących zachowania nietypowe. W drugim rozdziale Doktorantka zawarła szczegółowe charakterystyki uwarunkowań i patomechanizmów omawianych zachowań.

Pomijam dokładną charakterystykę treści tej części pracy, natomiast skupiam się na wyrażeniu ogólnej opinii na jej temat.

Generalnie pozytywnie oceniam strukturę tej części. Przyjmuje ona postać analizy od zagadnień ogólnych po szczegółowe. Charakteryzowane treści trafnie wpisują się istotę problemu badawczego, tworząc kompetentny zarys pola badawczego. Wnikliwa analiza zachęca jednak do sformułowania trzech uwag natury ogólnej, dotyczących możliwych uzupełnień treści tej części.

Pierwsza z nich dotyczy braku wstępnej deklaracji dotyczącej przyjętej koncepcji niepełnosprawności (w tym także intelektualnej). Rozumiem, że sam opis wielu takich koncepcji, dokładne przywoływanie modeli niepełnosprawności oraz charakteryzowanie ich podstaw ontologicznych może wydawać się zbyteczny. Niemniej jednak krótki zarys preferowanego podejścia do niepełnosprawności intelektualnej (np. medycznego / klinicznego, psychologicznego / funkcjonalnego, społecznego / interakcjonistycznego – to tylko przykłady) mógłby być dobrym wprowadzeniem w kolejne omawiane zagadnienia. Z kontekstu rozumiem, że Autorka lokuje swoją koncepcję w modelu funkcjonalnym.

Dруга uwaga, także dotyczy możliwego dopełnienia tego rozdziału o charakterystykę rozwojową adolescentów z umiarkowaną i znaczną niepełnosprawnością intelektualną ulokowaną w przyjętym modelu niepełnosprawności. Zdaję sobie jednak sprawę, że konstrukcja rozprawy doktorskiej wymaga podejmowania decyzji dotyczących się doboru treści – wszak niemożliwym jest opisanie wszystkich wątków związanych z podjętym projektem badawczym. Uwagi te traktuję więc jako głos w dyskusji, a nie wskazanie kategorycznego błędu.

O trzeciej uwadze wspomnę wyrażając opinię globalną dotyczącą dwóch pierwszych rozdziałów.

W przyjętym porządku punktem wyjścia Autorka uczyniła ustalenia terminologiczne, (pomijając sugestię dotyczącą koncepcji niepełnosprawności i charakterki rozwojowej badanej grupy) postrzegam to jako trafną decyzję. Dodam jeszcze, że to rozdział napisany ze znanstwem zakończony jasną deklaracją dotyczącą wykorzystywania pojęć zachowań: trudnych, niepożądanych, problemowych, nietypowych – zamiennie. Oczywiście można dyskutować czy każde zachowanie nietypowe jest zachowaniem problemowym? Niemniej jednak doktorantka motywuje swoje stanowisko odwołując się do literatury przedmiotu, argumentując swój wybór przekonująco. Uznaję go zatem za możliwy.

Dodam jeszcze, że zostały w tym rozdziale przywołane koncepcje o zróżnicowanym pochodzeniu ontologicznym, w związku z tym (np. w przypadku uwarunkowań zachowań trudnych) Autorka słusznie podkreśla, że są one wieloczynnikowe i zróżnicowane (s. 25). Mogą zatem być rozpatrywane w różnych kontekstach paradygmatycznych przez co nie mogą razem tworzyć spójnego – jednego modelu wyjaśniającego. Jestem przekonany, że Doktorantka jest świadoma tego problemu, chociaż nie został on wyartykułowany na stronach rozprawy.

Drugi rozdział zawierający przegląd uwarunkowań i patomechanizmów zachowań trudnych omawianej grupy osób to niezwykle kompetentny przegląd najważniejszych koncepcji. Zostały one uporządkowane w sześciu podrozdziałach. Analiza ich treści nie pozostawia wątpliwości, że mgr Sylwia Niemiec świetnie orientuje się w tej problematyce. Doceniam trafny dobór źródeł oraz umiejętności porządkowania i zestawiania informacji.

Podsumowując – w prowadzonych analizach Autorka korzysta z bogatej i trafnie dobranej literatury pedagogicznej i psychologicznej. Użytkuje – co zasadne w aspekcie absencji rodzimych opracowań – literaturę anglojęzyczną. Wykazuje się także dobrą orientacją w pracach poświęconych osobom z niepełnosprawnościami – co po części znosi niedosyt wyrażony wcześniej dotyczący braku charakterystyki rozwojowej adolescentów z głębszą niepełnosprawnością intelektualną. Zdecydowanie pozywanie zatem oceniam dobór literatury.

Wyrażając opinię globalną tej części pracy wspomnę jeszcze jednym niedostatku – wyraża on wspomnianą wcześniej trzecią uwagę. Dotyczy ona, w moim przekonaniu, braku zakończenia tej części. Nie mam na myśli tradycyjnego podsumowania, ale raczej syntezę służącą wykazaniu możliwych luk w literaturze (po części informacje te znajdujemy we wprowadzeniu). Synteza ta byłaby trafnym umotywowaniem podjęcia prowadzonych badań, a zarazem próbą zakreślenia quasi modelu uwarunkowań zachowań trudnych. Inaczej ujmując chodzi o teoretyczne umocowanie quasi modelu uwarunkowań omawianych zachowań

przedstawionego graficznie (w odniesieniu do relacji badanych zmiennych) w rozdziale metodologicznym (s. 111).

Pod względem merytorycznym część ta nie budzi zastrzeżeń. Tworzy koherentne i przejrzyste tło badań własnych. Widoczna jest dojrzałość Doktorantki w porządkowania wiedzy, ujmowania jej w szerszych systemach oraz znawstwo tematu od strony merytorycznej i praktycznej.

Pragnę podkreślić, że poczynione uwagi dotyczące możliwych uzupełnień nie zmieniają mojej jednoocznie pozytywnej oceny tej części pracy. Generalnie spełnia ona zadania przypisywane teoretycznym podstawom w badaniach empirycznych.

3. Metodologia badań

Zagadnienia metodologiczne badań własnych Doktorantka umieściła w rozdziale trzecim. Rozdział ten otwierają cele. Głównym celem badań Kandydatka uczyniła „scharakteryzowanie dominujących form zachowań trudnych występujących w populacji młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i znacznym, a przede wszystkim poznanie uwarunkowań i patomechanizmów, które przyczyniają się do ich powstania oraz wpływają na dynamikę w perspektywie temporalnej” (s. 98). Cel pozostaje w logicznym związku z tematem rozprawy, został sformułowany poprawnie merytorycznie. Zapewne można dyskutować na ile chodzi w nim o poznanie zachowań w populacji, a na ile w grupie badanej. Kwestia ta dotyczy szerszego problemu możliwego uogólniania wyników badań grupy badanej, którą trudno określić jako w pełni reprezentatywną – na całą populację. Pozostawiam ten wątek na marginesie jedynie sygnalizując go jako warty przedyskutowania w trakcie obrony rozprawy. Druga uwaga dotyczy użycia pojęcia wpływu (pojawiającego się także w opisach wyników badań). Sądzę, że jest to pewne nadużycie – w badaniach społecznych (w których niemożliwym jest kontrola wszystkich zmiennych niezależnych) raczej użytkowane jest pojęcie związku. To zresztą trafnie Autorka czyni formułując cele szczegółowe. Tworzą one przejrzystą mapę zamierzeń badawczych – podkreślam ich poprawność merytoryczną.

Omawiając cele wspomnę jeszcze, że zabrakło celu praktyczno-wdrożeniowego, który został świetnie zrealizowany w podrozdziale 6.3. pt. *Implikacje dla praktyki pedagogicznej*.

Problem główny przyjął postać pytania: Jakie typy zachowań trudnych występują w badanej populacji oraz jakie są ich uwarunkowania i mechanizmy? Został on trafnie uszczegółowiony pięcioma pytaniami. Pierwsze z nich przyjmuje postać nieujmującego

związków – wymagającego odpowiedzi opisowej. Kolejne cztery są pytaniami o związki. Problemy są logicznym następstwem sformułowanych celów. Pytania szczegółowe zakresowo mieszczą się w pytaniu głównym, tworząc spójny i merytorycznie poprawny zbiór.

Do wszystkich problemów szczegółowych zostały sformułowane hipotezy, w odniesieniu do pierwszego z nich (przypomnijmy nieujmującego związku) – zbyt wiele. W tym przypadku hipoteza nie wnosi niczego, a – jak słusznie zauważa np. M. Łobocki – może przynosić szkodę w postaci ukierunkowania (ograniczenia) myślenia badacza. Pozostałe hipotezy zostały sformułowane na podstawie trafnych odniesień do literatury (wyprowadzone z koncepcji lub wyników badań analogicznych). Zdecydowanie pozytywnie oceniam to umocowanie podkreślając, że jego brak (formułowanie tzw. hipotez „wyssanych”) nie jest zabiegiem rzadkim w opracowaniach na gruncie pedagogiki.

Kolejny podrozdział zawiera model zachowań trudnych. To krótki, ale zwięzły i syntetyczny zbiór kategorii oraz ich relacji ujmujących przede wszystkim uwarunkowania omawianych zachowań. Oceniam go pozytywnie. Ponieważ został on wyprowadzony z teorii – sadzę, że powinien być domknięciem części pierwszej pracy, o czym pisałem wcześniej. Niemniej jego postać w tym miejscu znosi moją wcześniejszą uwagę na temat jego braku. Naturalnie gdyby potraktować ten quasi model wyłącznie jako zestawienie zmiennych i relacji między nimi (tak została zatytułowana jego graficzna egzemplifikacja) to ułożenie w tej części pracy uważam za zasadne. Wówczas jednak tytuł podrozdziału (*Teoretyczny model zachowań trudnych*) powinien przyjąć inną postać – modelu zmiennych.

Kolejny podrozdział zawiera opis metod, technik i narzędzi badawczych. Do gromadzenia danych Autorka wykorzystała metodę sondażu diagnostycznego, a w jej obrębie techniki skal oraz obserwacji uczestniczącej. Dobór narzędzi oceniam zdecydowanie pozytywnie – pomijam ich charakterystykę dodając, że tworzą trafny zestaw służący zebraniu danych logicznie związanych ze sformułowanymi problemami.

W podrozdziale nr 3.5. Doktorantka opisuje przebieg i organizację badań, a w kolejnym charakterystykę grupy badanej. Badaniem objęto 78 osób (45 chłopców i 33 dziewczęta), w wieku 10 – 16 lat, a więc w okresie wczesnego dorostania.

Kryterium doboru próby był stopień niepełnosprawności, wspomniany wyżej wiek pomiędzy 10 a 16 lat oraz występowania zachowań trudnych. W przypadku dwóch pierwszych kryteriów dobór nie budzi wątpliwości, natomiast zabrakło informacji na jakiej podstawie Autorka określała, że u badanych występują zachowania trudne – jaką granicę kryterialną przyjęła, skąd czerpała informacje?

Można zatem domniemywać, że dobór odbył się na podstawie dostępności badanych – to oczywiście dopuszczalna metoda (zwłaszcza w przypadku złożonych badań, prowadzonych na grupie trudno dostępnej), tyle tylko, że uniemożliwia ekstrapolowanie wyników na całą populację. Stąd moje wątpliwości sformułowania w celu jako opisanie cech występujących w populacji. W dalszej części podrozdziału znajdujemy szczegółowe charakterystyki dotyczące wybranych cech badanych osób zaprezentowane w licznych zestawieniach tabelarycznych. Całość tej części domyka niebudzący wątpliwości opis wykorzystanych procedur statystycznych.

Podsumowując – kilka sformułowanych uwag nie obniża znacząco poprawności i zarazem wartości koncepcji badań. Przypomnę, że były to uwagi szczegółowe dotyczące użycia wpływu w celu, mylnego przywołania populacji zamiast grupy, braku celu praktyczno-wdrożeniowego, zbyt technicznego sformułowania hipotezy do pierwszego problemu szczegółowego, braku wyjaśnienia doboru w zakresie jednego kryterium. W tym miejscu wspomnę jeszcze o pominięciu wskaźników – być może z powodu ich oczywistej identyfikacji. Zapewne Autorka uzupełni ten brak w trakcie obrony.

Wyrażając opinię globalną koncepcji podkreślam, że jest ona spójna i zgodna z kanonami badań osadzonych w paradygmacie pozytywistycznym. Widoczny jest logiczny i merytoryczny związek tematu, celu, problemów badawczych. Wysoko oceniam uzasadniania hipotez szczegółowych (2-5) oraz przyjęty model zmiennych. Kandydatka trafnie dobrała techniki badań oraz narzędzia badawcze. Dobór grupy i jej wielkość oceniam jako spełniający kryteria tego typu badań. Postrzegam tę koncepcję jako spójną i wartościową poznawczo. Generalnie więc wyrażam opinie zdecydowanie pozytywną na temat projektu badawczego.

4. Wyniki badań

W następstwie zaprezentowanych założeń nie zaskakuje, że Doktorantka uzyskała interesujące zbiory danych. Zostały one przedstawione w czwartym i piątym rozdziale rozprawy. Także i w przypadku treści tych rozdziałów pomijam dokładną ich charakterystykę skupiając się na ogólnej ocenie.

Struktura części empirycznej jest w znacznym zakresie pochodną przedstawionej w części metodologicznej konstrukcji problemów badawczych – pozytywnie oceniam ten układ, jest logiczny, przejrzysty i sprzyja recepcji treści. Rozdział czwarty zawiera prezentację wyników badań nad zachowaniami trudnymi oraz ich uwarunkowaniami. Natomiast w

rozdziale piątym zostały zawarte dane i ich wyjaśnienia dotyczące interakcyjnych związków omawianych zachowań ze zmiennymi indywidualnymi i sytuacyjno-środowiskowymi.

Prezentowane dane zostały zaprezentowane w licznych tabelach i wykresach. Zostały omówione – co oceniam zdecydowanie pozytywnie – z trafnymi odwołaniami do teorii oraz rozpatrzeniem w kontekście zbliżonych, czasem analogicznych badań. To niewątpliwy walor pracy świadczący o dojrzałości naukowej Doktorantki.

Analiza wyników badań dostarcza interesującej wiedzy. Szczególnie wysoko oceniam identyfikowane związki, choć nie wszystkie w aspekcie zdroworozsądkowym wykazują jednakową wartość. Dla przykładu racjonalne uzasadnienie badania związku występowania czynników somatycznych (w tym np. dolegliwości żołądkowo-jelitowych) z kradzieżami i kłamstwami wymaga sporej dozy wyobraźni, choć zapewne możliwe jest do uzasadnienia, którego zabrakło. Podając ten przykład wyrażam jedynie opinię o zróżnicowanej wartości poznawczej niektórych ustaleń, podkreślając jednak, że w zbiorze zdecydowanie przeważają te istotne dla realizacji celu.

Uzupełniając pozytywną ocenę części empirycznej dodam, że mocną jej stroną jest ostatni rozdział – zawiera on syntetyczne i przejrzyste podsumowanie, empiryczną weryfikację modelu (doceniam pomysł powtórzenia schematu z zaznaczeniem zmiennych wykazujących istotnie statystycznie związki z zachowaniami trudnymi). Wysoko oceniam również ostatni podrozdział, w którym Autorka implementuje uzyskana wiedzę do praktyki pedagogicznej. W treściach tego poddziału widoczne jest praktyczne doświadczenie Doktorantki, a zarazem umiejętność łączenia pracy naukowej z praktyką pedagogiczną. Dodam jeszcze, że w treściach tego podrozdziału dostrzegam dowód na praktyczną wartość prowadzonych badań. Traktuję ten podrozdział, a w zasadzie cały rozdział, jako oryginalną formę zakończenia.

5. Ogólna ocena rozprawy

Wnikliwa analiza pracy pozwoliła już wcześniej odnieść się do jej części. W tym miejscu pragnę wyrazić opinię globalną.

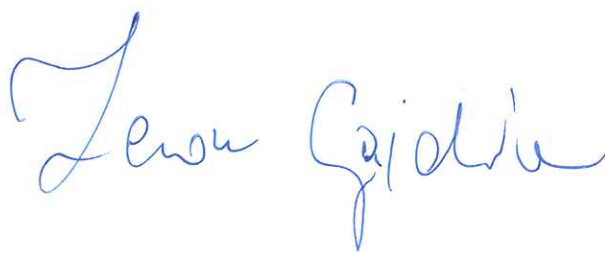
Tematykę rozprawy postrzegam jako wartościową poznawczo oraz przydatną dla praktyki – w zakresie profilaktyki i terapii zachowań trudnych młodzieży z umiarkowaną i znaczną niepełnosprawnością intelektualną. Wysoko oceniam teoretyczne podstawy badań ulokowane w dwóch pierwszych rozdziałach. Wprawdzie wskazałem możliwe obszary uzupełnień, ale brak określonych w nich treści nie obniża znacząco wartości tej części pracy.

Stanowi ona autentyczne tło przygotowanego projektu badawczego, a jednocześnie jest pewnego rodzaju narzędziem umiejętnie wykorzystywanym przez Doktorantkę w wyjaśniania danych zebranych w trakcie badań własnych. Kandydatka wykazała się bardzo dobrą znajomością literatury, umiejętnością jej systematyzowania i wykorzystywania w opisie badań własnych.

Globalnie pozytywnie oceniam cały projekt badań. Ukazuje on dojrzałość metodologiczną Kandydatki. Został przygotowany rzetelnie, jest spójny i logiczny. Wysoko oceniam dobór technik i narzędzi badawczych. Pozwolił on na zebranie ogromnego i interesującego zbioru danych. Zostały one szczegółowo przedstawione i omówione w dwóch rozdziałach – część tę również opiniuję jako wartościową, nie tylko pod względem poprawnej konstrukcji, ale również w aspekcie poznawczym. Ważnym dopełnieniem analiz teoretycznych są implikacje, uzyskanej w toku badań wiedzy, dla praktyki pedagogicznej.

Jestem przekonany, że obszerne fragmenty pracy warto opublikować w formie monografii.

Biorąc pod uwagę poczynione uwagi stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Sylwii Niemiec, pt. *Uwarunkowania i patomechanizmy zachowań trudnych u adolescentów z głębszą niepełnosprawnością intelektualną*, spełnia wymagania stawiane w obowiązujących przepisach rozprawom doktorskim i wnoszę na tej podstawie o dopuszczenie Jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

A handwritten signature in blue ink, reading "Zenon Gajda". The signature is fluid and cursive, with the first letter 'Z' being particularly large and stylized.